

Ҳаким Сатторий

ЎЗЛИК СУРАТЛАРИ

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 1999

www.ziyouz.com kutubxonasi

Асрлар давомида шаклланиб, халқимизнинг ҳаёт тарзи, миллий руҳи, ғурурини ташкил этган маънавий қадриятлари, анъана ва урф-одатлари мустақиллик туфайли ўз қадр-қимматини қайтадан тиклаб бормоқда.

Ушбу китобчада жамланган бадиаларда унутилаётган, сояда қолиб келган ёки тўғридан-тўғри қувғинга учраган анъаналаримизнинг тарихи, моҳияти, маънавий қиммати таъсирли, жонли лавҳаларда намойён бўлади.

КЎПКАРИ

Тизма тоғлар қуршаб олган хилватдаги қишлоқни босиб турган зулмат тарвузи ёрилди, кун чиқиш тараф йиртилиб, уфқ кипригини кўтарди. Осмонни кўтариб турган чўққилар ортидан бошланган равшанлик аста-секин ўрмалаб, борлиққа тарала бошлади. Азбаройи ҳавонинг қаҳратонлигидан ташқарига чиқишга ботинолмаган хўрозлар катакларидан хирқираб қичқиришга бошладилар. Тонг отиб келар, қишлоқнинг янги куни бошланаётган эди.

Кексайиб, кам уйқу бўлиб қолган Арбоб Қарчиғай бобо (айниқса, унга узун қиш кечалари тонг оттириш азоб эди) қалин бостириб тўшалган кўрпалар қатидан сибжирилиб чиқди-да, туя жунидан тўқилган чакмонини елкасига ташлаб, ташқарига йўналди. Эшик қартиллаб очилди, у совуқ зарбидан музлаб қолган эди. Ташқарида, қияликда жойлашган қишлоқ ҳовлиларида онда-сонда отбозлар тутган фонусларнинг шуъласи милтиллар, булутсиз осмон юлдузлар чамазонори билан музайян эди. Ҳамсояннинг меҳмонлари аллақачон уйғониб, отларининг атрофида гирдикапалак бўлишар, жониворларни ялаб-юлқашарди. Қишлоқда йигирма кундан бери узлуксиз тўй бўлаётган ва муттасил кўпкари чопилаётган эди. Шу туфайли саҳармардонданоқ жўшқин ҳаёт бошланар, одамлар эрталабки «жамоат оши» ни апил-тапил тановул қилиб, кўпкаридаштга ошиқишар эди. Катта-кичикни сеҳрлаб қўйганди бу кўпкари. Ҳамма кўпкари жиннисига айланиб қолганди ўша кунлари.

Қўшни ҳовлидан ҳаяжонли овозлар эшитилди:

— Жониворни соат тўртларда тери қуриди, кўзим илингани йўқ, олдида ўтириб чиқдим. Ҳозир бир қашлаб, ҳовуздан сувлаб келдим.

— Сен, жинхўр, қачон бўлсаям отнинг тагида ўлиб қоласан. Емини қолдирмай едими? Бир боғ ғаннимак (беда) керак эди-да. Бу Юсуф (уй эгаси)нинг сомонхонаси тешиланган экан. На шевар бор, на йўнғичқа. Озгина қабылантириб олсам, девдим.

Узоқроқдан отнинг шанғиллаб кишнагани, ер тепин-

гани эшитилди. Кимдир даранглатиб печка карнайининг қуримини қоқди.

Бобо ҳафсала билан майдаланган арча пайраҳаларини билагида қисиб келганда, кампири ҳам уйғонган, туриб, печнинг кулини олишга тутинган эди. Ҳадемай, қўрда олов гуриллади, аланганинг шуъласи деворларда ўйнар, оҳиста гувиллаган овоз қулоққа чаллинарди. Уининг ҳарорати кўтарилгач, кўришлар билан ўраб қўйилган, ширин ҳароратга чўмган бола терлаб кетдими, устидагиларни тепиб ташлади-да, уйқу аралаш кўзларини ишқалади, сўнг қўлларини овоз ёзиб юбориб оҳиста пичирлади. Уининг гунчадек лаблари орасидан шу сўзлар сизиб чиқди: «Кўпкарига бораман...» Ёноқлари қизарган, қошлари билинар-билинимас учиб турган нуридийдасининг бу маъсум ҳолатини кузатиб ўтирар экан, бобонинг юраги ҳаприқиб, кўнгли тўлиб кетди. Боланинг оҳиста саси унинг қалб деворларига босқондан ҳам кучли зарб билан урилган эди.

Қишлоқдошларнинг ҳикояларидан: «Кўпкари биз болалар учун энг мароқли томоша эди. Кўлдаши (кўпкари чопиладиган майдон)га от чиқишини дилдираб интиқлик билан кутиб ўтирардик. Фақат биз эмас, катталар ҳам ҳамма ишини йиғиштириб, томошага боришарди. Мана, ниҳоят сўйилган така келтирилади. Уни чавандоз (бизнинг шевамизда «чавагон»)лар ердан кўтариб, пойчасини эгарга қистиради-да олиб қочади, бошқалар қувади. Ҳадди сизса тортишади, ҳатто тортиб ҳам олади. Ҳеч бир отлиқни етказмай яккалаб чиққан чавандоз ҳалол бўлади ёки айиради, яъни голиб ҳисобланади. Дастлаб отлиқларнинг ҳаммаси тўплангунча шунчаки чопиб турилади. Буни «тани» ёки «шовулоқ» дейишади. Бунда зот, яъни мукофот қўйилмайди. Ярим соатлар чамаси шовулоқ чопиб, баданлар қизиб олгач, асосий кўпкари бошланади. Баковул чавагонлар олдида қисқача ваъз сўзлайди. У айтадики: «Бугун фалончибойнинг тўйи, неча йилдан бери йиғиб-териб элнинг олдидан ўтаяпти. Ҳалол чопасан, яккалаб оласан, мен «бўлди» десам, бўлди, «бўлмади» десам, бўлмади. Тўйчининг пулиям кўп, молиям кўп. Чавагонлар, тўйди ўйнаб-кулиб ўтказайлик. Ол, мана шунинг 50 сўм пули, бир жуфт калиши, устига бир тикув машинаси ҳам бор». Шунақа гаплардан кейин баковул тақимидаги такани ерга ташлаб, ўзи четга чиқади. Ҳамма — албатта, қурбон етганлар таканинг устига от ҳайдайди. Кимдир уни ердан кўтариб, олиб жўнайди, бошқалар таъқиб қилади.

Тўрт пойчани эгарга тортиб, қўли билан маҳкамлаб, роса талашади. Бу орада така икки-уч ерга ҳам тушиб қолади, яна кўтарилади. Хуллас, кимдир яккалаб чиқади. Ушанга баковул эълон қилган зот (уни «болғи», «соврин» ҳам дейишади) берилади. Энг фахрли зот тирлик мол (эчки, қўй, ҳўкиз, туя) ҳисобланади. Ҳамма орзу қиладиган, талашадиган зот эса ўлик така, ўша олиб чопиладиган така. Уни айирган чавағоннинг уйида ўша кеча байрам бўлиб кетади».

Кўпқари (уни баъзан оддий қилиб «улоқ» ҳам дейишади)нинг қачон пайдо бўлгани ҳақида манбаларда маълумот бўлиши аниқ; унинг бизгача етиб келган ҳолати ҳам, бу спорт тури (агар шундай аташ жоиз бўлса) анча қадим замонда пайдо бўлганидан дарак беради. Йиллар, балки асрлар давомида кўпқарининг ўзига хос қоидалари шаклланиб, сайқал топиб борган. Унинг рухсат бериладиган ва берилмайдиган талаблари, ўз қоидалари бор, шу жиҳатдан кўпқарини бевош отлиқлар оломонининг чопишиши эмас, ўзига хос миллий турмуш тарзининг бир кўриниши, деб баҳолаш лозим. Олайлик, чавандознинг устига от солиш, такани ипга тугиш ёки узангига қистириш тақиқланади. Ёки олиб чопиб кетаётган отлиқнинг сиртидан айлантириб тортиш ҳам мумкин эмас. Бундай талаблар бузилганда зот берилмаган, ҳатто қоидани бузган чавандоз тўдадан ҳайдаб чиқарилган.

Чавандозлар тўйлар мавсумида сафар ҳолатида бўлганлар, улар ойлаб қишлоқма-қишлоқ тўйлаб юришган. Ана шу аснода тўғри келган оилага тўғри келган отлиқ меҳмон қилиб жойлаштирилган ва бир кечадан бир ойгача ҳам тураберган. Меҳмон-мезбонлик давомида от еми (арпа) ва чавандозларга озиқ-овқатни тўй қиладиганлар бериб турган (уни «қўйиқ» дейилади), қолган хизматлар уй эгаси зиммасида бўлган. Табиийки, меҳмон мезбоннинг оилавий шаънини қаттиқ ҳурмат қилган, аҳлоқ-одоб талабларини тирноқча ҳам бузмаган. Бу шартларни бузганлар қаттиқ калтакланган, ҳатто кўпқари қилинган, кейинги тўйларда эса уни меҳмончиликка қабул қилишмаган.

Тўйларда меҳмон кутиб олиш, уларни жойлаштиришнинг ўзи катта тадбир ҳисобланган. Одатда, қишлоқда дастлабки тўй бўлган хонадонда меҳмонлар қўшхоналарга тақсимланган. Махсус тайинланган, элнинг баланд-пастини яхши биладиган оқсоқоллар барча тараф-

ларни ҳисобга олиб иш тутган. Бунда меҳмон ва мезбоннинг ёши, касби, мавқеи ҳисобга олинган.

Кўпқари — тўйнинг асосий воқеаси ҳисобланади. У меҳмонлар қўниқни еб, тонг оттирган кун чопилади. Кўпқарининг бир қанча унсурали бор.

Така — отличларнинг оёғи остига сўйиб ташланадиган мол. Бунинг учун тўрт-беш ёшли така ёки серкалар махсус боқилади. У қанча оғир, тортишишга чидамли бўлса, шунча яхши. Бир тўйда бештагача така ташланади, улар галма-гал чопилади. Такаларнинг бирини ўз хизмати эвазига баковул олади.

Баковул — кўпқарини бошқарадиган ҳакам. У обрўли, инсофли, кўпқари шартларини билладиган кишилардан тайинланади. Баковулга қаттиқ талаблар қўйилади, ҳатто унинг овози чанқиллаган, жарангдор бўлиши, зотни эълон қилганда ёки «бўлди» деганда ҳаммага эшитилиши керак.

Зот — чавандозларга таъсис этилган мукофотлар. У пул, мол, турли буюмлар (чекланмайди) бўлиши мумкин. Баъзан кутилмаганда зотлар ҳам ташланган.

Кўпқари — жуда қаттиқ ва шафқатсиз ўйин. От сурдовда чавандоз оёғини қайриб синдириб юбориши, эгардан тушиб кетса, туёқлар тагида қолиб шикаст топиши ҳеч гап эмас. Чавандозлар баланд пошналар ҳаққари этик кийишади, қўнжигга оёқни сақлаш учун ёғоч тахтачалар қўйиб олишади. Бошга қалин қилиб тикилган махсус телпак, кафтга филоф кийишади.

Кўпқаридаги муваффақият кўп жиҳатдан отга боғлиқ. Шу туфайли тулпорлар махсус парвариш қилинади.

Олий тоифали жарроҳ, от ишқибози Раҳматулла Файзуллаев ҳикояларидан: «Ёз тафти қайтиб, салқин тушгач, чопиладиган отлар байловга тортилади. Тинч, ўтган-қайтгандан хилват сайнхонада от арқонга олинади. Қимирлатмай, еми, суви шу жойга ташиб келиб берилади. Бу муддат қирқ кунгача бўлиши мумкин. Ем (арпа) тўрт-беш килодан бошланади, ошириб борилаверади, бир кунда зўр отлар 25 килогача ейдиган бўлади. Жонивор яхши етилгач, етаклаб, ҳовлига олиб чиқилади ва яккамнига боғлаб қўйилади. Баъзилар отнинг баданини тузли сув билан ювиб юборишади. От байловдан чиққан кун, бирорта жонлиқ сўйиб боболарнинг дуосини олиш ҳам мумкин».

Кўпқарига танланадиган от билан боғлиқ тафсилотлар ҳам бир дунё. Аввало қадимдан асл тулпорларни

танлаш йўллари мавжуд, бу ҳатто кўплаб китобларда махсус акс эттирилган. Негаки, ҳар қандай чорпоя кўп-карига ярайвермайди. Энг яхши улоқчи отлар бутун юртнинг фахри бўлган, унинг доврўғини узоқ-яқинларга таратган. Ҳар қандай от, айниқса сеvimли дулдуллар худди олифта йигитлардек ясантирилган. Узангилари мисдан, ҳатто кумушдан бўлган, унга ингичка нақшлар туширилган. Эгарларга пай тортилиб, обдан елимланган, узоқ муддат қуёшда тоблаб қуритилган ва усти тўсланган. Баъзи эгарлар қимматбаҳо хазина сифатида авлоддан авлодга мерос бўлиб ўтган. Отга ёпиладиган жул, эгарнинг тагидаги дикдикка, ёлпўш ва жул-хезларига худди жойпўш (сўзана)га ўхшатиб қизлар, келинлар инжа кашталар тикишган. Айили, пуштанининг тўқасига олтин суви юргизиблиб жило берилган. «Отдир йигитнинг қаноти»,—деб улуғланган жонивор ана шундай эъюзланган ва ўз навбатида у ҳам чавандозини элга танитган, машҳур қилган.

...Майдон отларнинг туёғи остида гувиллайди. Тулпорлар чирпинади, силтаниб пишқиради, баъзан тажанг чавандознинг қамчиси ҳавода ўйнайди ва шартиллаб отнинг бошига, сағрисига тушади. Қисувда қолган жонивор ўзига йўл излаб суринади, ўзидан кучли отнинг қовурғаси остида эзилади, оёқларидан мадор кетиб, тўдадан сибжирилиб чиқиб қолади. Яна кучлар талаши авжланади, така қўлдан қўлга ўтади. Отлар уюри гувиллаб ўрнидан қўзғалади, баковулнинг ўктам овози янграйди: «Ҳалоллайсан!..» Ростдан, бу ўйин фақат ҳалоллик асосида пайдо бўлган, бу шартни бузганлар эса, албатта, панд еганини одамлар гапириб юришади.

Майдоннинг кўз илгамас томонига сурилиб кетган тўда сачовраб, улоқни тақимига босган азамат «Ё отам» деганича яккаланиб чиқди. Юз йиллардан бери давом этиб келаётган синовдаги голиблар рўйхатига яна бир йигитнинг номи ёзилди. Мана, у одамлар назарига тушди, энди асрий анъаналарига содиқ мухлислар унинг номини ҳам такрорлаб юришади. Ҳолбуки, чавандозлик билан доврўқ таратганлар кўп бўлган бу кўҳна дунёда.

Уқитувчи *Ҳамро Узоқов* хотираларидан: «Шаҳри-сабз яқинидаги Аннай деган қишлоққа етганимизда кўп-кари бошланиб кетган экан»,—деб ҳикоя қилганди отам раҳматлик. «Сурдов айланиб олдимизга келиб қолди. Арбоб Қарчиғай ҳам ҳали сафар жабдуқлари ечилмаган, хуржун ҳам туширилмаган оти устида турар эди, яқинлашиб қолган тўдани кўриб беихтиёр қўшилиб кетди.

Ҳаял ўтмай ҳалоллаб чиқди. Баковул яна зот айтди. Бу сафар биров билан тортишиб тўдадан чиқди Қарчиғай. Жуда олисга тортишиб кетди. Охири уни эгарпегари билан ағдариб, яккалаб чиқди. Энди ҳамма ўраб олган, тавоф қилиб ётибди. Келганимизда биров парво қилмовди, «бизникига меҳмон бўлинг» деганлар кўпайиб қолди».

Кўпқари чопиладиган майдоннинг томошабон бўлиши — унга қўйиладиган биринчи талаб. Қурғур томошабинлар ҳам отнинг тагида қолишдан қўрқмай қисиб келаверади. Узи, бу пайтда пиёда турган ўзини идора қила олмай қоладими-ей?! Рангида қон йўқ, қалтираганича чопиб, гоҳ бу ёққа ўтади, гоҳ у ёққа. Кейин эса таассуротларини йил бўйи гапириб юришади. Уларнинг назаридан ҳеч нарса фориғ бўлмайди: такани ким биринчи ердан кўтарди, кейин кимга кетди, ким қайси зотни айирди ёки неча марта айирди.

Томошабинлар сафида ёши ўтиб, букчайиб қолган бир чол ҳам бўларди, уни ҳар доим кўпқаридашда кўриш мумкин эди. Бир сафар итни урса кўчага чиқмайдиган қаҳратон совуқ бўлиб, қорбўрон турди. Шунда ҳам бобонинг бир ўзи кўпқаридашга борди. Унинг умри от устида ўтди, ёшлигини кўпқари суронлари олиб кетди. Йигитликда хуморини аёвсиз от суришларда, тортишувларда қатнашиб ёзарди. Энди белда куч, кўзда нур йўқ. Энди ўша ёлқинли кунларини тушида кўради, тушлари энг азиз хотираларни кўзгаб уни қийнайди, азоб беради. Шундай ҳолда уйда ўтириб бўладими? Элнинг орини олиб юрган, «юлдузни бенарвон ураман», деган йигит эди-я.

Уқитувчи Музаффар Рўзиқулов ҳикоя қилади: «Отлиқлар тўйлаш учун Зармасга йўл тортишди. Қиш куни (кўпқарили тўйлар одатда шу фаслда ўтади) бўлганидан ҳаво совуқ, теварак оппоқ қор. Гуруннга ҳам иштиёқ бўлмай, зерикшдан мудраб боришарди. Аёз баданини чимчилаб ўтаётган Арбоб бир қизиб олиш учун отига қамчи урди-да, елиб кетди. Шу пайт одам бўйи келадиган нав-ниҳол арча атрофида жиловни қайириб, уни тақимига босди. Шерюрак, баҳодир йигит бўлган экан бобо ёшлигида. Кўпқарининг ҳадисини олган моҳир чавандоз эгарга ҳам олиб улгурган экан арча бутоғини, от бир силтанди-ю, нзига тушди. «Ҳайт», деб ҳайқирганча оёғи билан тулпорнинг биқинига ниқтади. Яна бир силтанди-ю, узиб кета олмади жонивор. От ҳам чўққини кўзлаган, йигит ҳам билаги зўр паҳлавон эди. Ҳайвон-

нинг жони чиқди, кўзларига қон тўлди, чавандоз яна арча бутогини яна ҳам беркитиб ушлади-да, овоз қўшди. Нағалланган туёқлар ерга зарб билан урилди, музлаган тупроқ тўзиб кетди, билаклар эса заррача толиқиш сезмай, оғирликни тақимларга, отнинг елкасига қапишган оёқларга ташлаб турарди. От ҳоримади, йигит қўйиб юбормади, минг йилни кўзлаган арча сугрилиб келмади. Тулпорнинг учинчи депсинганида айлуштан шарт узилиб, эгар тушиб қолди. Тақими ана шундай маҳкам эди Арбоб Қарчиғайнинг».

...Ортимизда хилват, чекка қишлоқлар кўп. Улар тоғлар орасида, қум барханлари қуршовида, қуш ўтолмас қирлар оғушида жойлашган. Беш-ўнтадан, уч юз-тўрт юз хўжаликкача жамулжам бўлган бундай гўшаларда одамлар худди катта шаҳарлардагидек бирдам яшайдилар. Дабдурустдан бориб қолган киши уларнинг қадрдон заминга боғлаб турган меҳр ришталарини бирданига пайқамаслиги мумкин, лекин бу ерлардаги турмуш тарзи соф, беғубор, самимий асосда қурилган, маънавиятда поклик ва ҳалолликка таянган. Шу туфайли ҳам бу жойлардан кўнгил узиб бўлмайди, худди зилол чашма бўйини тарк этиш мушкул бўлганидек.

Ана шу назарлардан йироқ манзилларнинг қайноқ, гуриллаган даври тўйлар ўтаётган кунлар бўлади. Зериккан кўчаларга одам сиғмай кетади, осуда хонадонларга меҳмонлар билан меҳр ва жўшқинлик кириб келади. Узоқ вақт учрашмаган қадрдонлар бир-бирларига бағрини очади, кўпкаридашдаги қийқириқлар билан ҳар қандай гина-кудурату бошқа ғуборлар кўтарилиб кетади. Эл яна кейинги йиллардаги шу мавсумгача қучқудратга, ҳаётсеварликка маъмур бўлади. Шу туфайли одамлар тирноқ билан ер қазиб, емай-ичмай тўйга йиғади, ҳеч бўлмаганда юртга бир марта дастурхон ёзишни ўзининг тириклик қарзи, деб билади.

Тўйларга қанча кўп меҳмон келса, унинг доврўғи шунча баланд бўлади. Шунингдек, тўдани қоқ ёрган чавандозлар-у билагини мойлаган полвонларнинг қайси сувлат*га қадам ранжида этишни ҳам одамлар назарида туради. Энг обрўли тўй — яқин-атрофга донг таратган чавандозлар-у полвонлар бир даврада тўплангани ҳисобланади. Шунда совринлар ҳам аялмайди, тўйчи бор бисотини майдонга чиқариб тўқади. Энг катта зотни айирган чавандоз эса узоқ йиллар эсланиб юради.

* Сувлат — сув ўзани бўйидаги аҳоли яшовчи жойлар.

Акам Нормат Сатторовнинг боболаридан эшитган ҳикояси: «Қалтақўллик Мавлон жўрабоши ўғлини уйлантирадиган бўлибди. Ушанда унинг мўйловини болта кесмайди, яқин атрофни кучи билан ҳам, бойлиги билан ҳам қўлига қаратган. Келин тўйида камдан кам ҳолда кўпқари берилади, лекин Мавлон кимлигини кўрсатиш учун, етти иқлимга жар солиб, катта кўпқари беришини, унинг бош соврини одам..., ҳа, қошли-кўзли, сендек-мендек инсон бўлишини маълум қилибди. Талабгорлар бир кун, икки кун олдин етиб келиб, отларини совутиб турибдилар. Бу ёғини эшитсанг, ўша зотга тикилган одам Арбоб Бобонинг қайнотаси экан. Бечоратоб, уқувсизроқ одам бўлган чоғи, бойдан қарз кўтариб узолмаган. Бир умр даргоҳида ишлаб беришга рози бўлиб келган. Жуда ҳаддидан ошиб димоғи шишган Мавлоннинг калласига чолни кўпқарига тикиб обрў орттириш фикри келиб қолган. Боболаримиз айтарди, ўшанда Арбоб Қарчиғай 25-30 ёшларда, ялқиллаб чиқиб назарга ташланган пайтлари бўлган экан. Ориятни қўзғаб шу «зот»ни қандай бўлса-да, ўзи ҳалоллашга аҳд қилибди.

Бугунги кўпқари мисли кўрилмаган бўладиган чоғи. Майдон отлиққа ҳам, пиёдага ҳам тўлиб кетган. Айниқса, совринга аталган қўзи-улоқлар қамалган қўтон атрофида одам тирбанд. Ҳамманинг кўзи бугун зотга тикилган одамга қадалган. У эликдан ошган кўса бир киши экан. Устида янги яктак (бойнинг қувлигини қаранг), боши эгилган, қадди букилган, шохдор қўчқорнинг панасига ўзини олиб, ерга тикилганича эгилиб ўтирибди. Унинг тақдири нима бўлади, ким айиради? Бирор тантироқ одамга насиб этса қўйиб ҳам юбориши мумкин. Ёки бошқа тўйга тўёна қилинса, тўйдан яна кейингисига ўтади. Бунинг насл-насабини суриштирадилар, бу қариндошлари учун иснод эмасми? Бечора чол... Ҳаммадан уни томоша қилаётганларнинг назари ёмон, эркак кишини ер қилади.

Арбоб бир-икки улоқ олиб қочди-да, четга ўтиб, отдан тушди. Тақдир унга бугун оғир вазифа юклади, агар қайнотасини номусдан қутқармаса, дунё унга қоронғу. Оғир хаёл остида ўтирган йигитнинг ёнига ҳамқишлоғи Мавлонқул келди, гапни чалғитиш учун деди:

— Худо менга ҳам фарзанд ато этса, кўпқари бериб...

— Сен ҳам одам тикасанми?— жаҳл билан деди Қарчиғай.

— Жўравоз итлик қилди,—унинг ҳам эзилганлиги билиниб турарди.—Биз ҳам йигитмиз-ку.

Бу «орин қўлдан бермаймиз» дегани эди. Қуролпасининг* бу гапидан Арбоб қаддини кўтарди. Демак, жўралари қанотига қиради.

— Ғофирбойга айт, арғумоғини менга берсин, сен Бозорбойнинг шапкўрини мин.

Кўпқари авжида, бош зотни ташлаш фурсати ҳам яқинлашганга ўхшайди. Сувсар телпак, қордек оппоқ чакмон кийиб, ўзини кўз-кўз қилиб юрган Мавлон жўрабоши ҳам кийимларини ўзгартириб тўдага кирибди. Остидаги зулукдек қора тулпор ўйноқлайди, хойнаҳой, у бош зотни ўзи ҳалоллаб, яна доврўғ таратишга астойдил иштиёқмандга ўхшайди.

— Йиғил, катта айтаман,—деб ҳайқирарди баковул. У чавандозларнинг ғайратини жўштириш учун ҳар хил ҳийлалар қилар, зотни бир ғалтақдан бошлаб, ҳўкизгача кўтарарди.

— Армонга қолма, от-отингни эгарла,—жар солди баковул,—энг катта зотни ташлайман. Ҳалолласанг, қўйингни боқади, ҳовлингни қўрийди, ўлгунича хизма-тингда бўлади.

Барчани тўплагач, бор овоз билан эълон қилди:

— «Ол мана шуни ичида одами билан янги яктаги бор!»

Ҳамма ўзини тўдага урди. Қийқирув, сўкиниш, шовқин-сурондан майдон ларзага келди. Улоқ ерда ётар, уни кўтаришга ҳеч кимнинг қурби етмасди. Анча урсурдан кейин тўда гуриллаб қўзғалди. Таканинг бир пойчаси Берди гунгда, бири Мавлонда эди. Арбобнинг арғумоғи жадаллаб, кўтарилган улоққа еткарди. Ёнида қишлоқдошлари — мулла Камол, Баҳром, Тоштемир ҳамкорлик қилиб келаяпти. Мавлонқул минган шапкўрининг тўдани суриш одати бор эди, у жўрабошининг ёнидан от солди. Ора узоқлашиб, пойча Мавлоннинг қўлидан шартиллаб чиқиб кетди. Бўрондай кўчган тўда бу пайтда майдонни икки айланган, фақат саноқли отларгина илашиб келарди. Арбоб такани яхшилаб беркитди, ҳам тақимга олди, ҳам эгарга солди. Ғофирбойнинг арғумоғи юлдузни кўзлаган от эди, олди очилса ўзиб чиқишига тараф йўқ. Жонивор пишқириб икки силкинди, улоқ бошқалардан озод бўлди. Арбоб фақат жўралари қуршовида борарди, кўнгиллари тўлгач, со-

* қуролпа — тенгқур дўст.

чавраб ёйилиб кетишди. Аргумоқ анча ўзиб кетганди, ёнида бораётган Мавлонқул унинг сағрига икки қамчи урди-да, изиллаб йиғлаб юборди. Бош зотнинг тақдири ҳал бўлганди.

Кейинчалик Яккабоғ беги бу қилиғи учун Мавлон жўрабошини қаттиқ койиған экан. Шундан кейин бирор кўпқарида одам тикилганини эшитмадик», — деб эслашди кексалар.

Ўзига хос мардлик, тантлиқ, ҳамжиҳатлик кўриги бўлган бундай ўйинлар ўз тарихида кўплаб ҳаяжонли, баъзан кулгили воқеаларга бой бўлган.

Кўпқари ишқибози Аллаберди Мусаев (ҳикояларидан) ҳангомаларидан: «Кўпқарига катта-кичик, отлиқ-пиёда бир хил қизиқади. Бир жойдан тўйнинг дарағи эшитилса, дилдираган тойи борми, чўбири борми, миниб бораверади. Яна унинг кўнглида энг катта зотни айиришдан умид ҳам бўлади. Раҳматли Турди чўлоқ тойни диқирлатиб бир четга турган экан, бирданига тўдадан улоқни яккалаб чиққан чавандоз пайдо бўлибди. Камқовурға той қўрққанми, шарикқанми, чавандозга бориб ўзини урибди. Ўтакаси ёрилган Турди чўлоқ бу ёғини билмайди. Фақат қулоғига «қола-а, бўйингдан», — деган гап кирармиш. Кетибди, кетибди, охири чавағон «бор-э» деб такани ташлаган экан, чўлоқ ҳам одан шапиллаб тушиб қолибди. Маълум бўлишича, чавандоз, бироз ёпишгач, кимдир тортишиб келаяпти, деб ўйлаган ва ундан қолишини сўраган. Аслида қўрқиб кетган Турди чўлоқнинг қўли эгарнинг қошидан ўтиб кетган, тойнинг устидан юлқиниб, така билан осилиб келаятган экан».

От билан дўстлашган, тиллашган кишиларда ўзгача улуғворлик, мағрурлик бўлишини кўп таъкидлашади. Аслида отда юришнинг хосияти кўп. Эгар устида чайқалиб кетар экансан, ўзингни бошинг кўкка етгандек ҳис этасан. Илкис, майин силкинишлар вужудга аллақандай ҳузур бағишлаб, чарчоқларингни ёзгандек бўлади. Сизгир, ҳушёр, фаросатли бу жонивор одам зотига жуда кўп яхшиликлар қилган. Шу туфайли айрим тулпорларга худди қаҳрамонлардек ҳайкаллар қўйилган, улар тўғрисидаги хотиралар барҳаёт яшаб келади. Ҳатто устидан йиқилган кишини ҳам от авайлар экан. Халқда «от йиқитса ёлини тўшайди», деган гап беҳудага пайдо бўлмаган. Отга тақдирини боғлаганлар ҳам бошидан кўплаб кескин воқеаларни кечирган. Жумладан кўпқарида довуғ таратган Арбоб бобо ҳаётидан яна бир лавҳа.

Қишлоқ оқсоқоли Мейлиқул Тўхтамишев эслайди: «Кўпқари жуда қаттиқ, ҳам қалтис ўйин. Агар ҳадисини олмаса, биринчи қадамдаёқ шикаст топиш ҳеч гап эмас. Жонивор от издиҳомдан қутулиш учун жон-жаҳди билан талваса қилади, жарми, чуқурми, ўзини отади. Бир кўпқарида Арбоб тоғанинг оти ялтираган музга тўғри келиб қолган. Тойиб кетиб, қаттиқ депсинган ва улоқ билан келаётган Арбоб ҳам эгардан учиб кетган. Узиям ўн қадамлар тойрилиб борган, дейишади. Шунда музга юзи билан тушган, пешанаси ёрилиб, териси қошининг устига тўда бўлиб қолган экан. Ҳушини йўқотган чавандозни уйига олиб борганлар. Терини юқорига тортиб, пешанани маҳкам танғишган. Қушноч олон солиб эласлаган, темирчининг дўконидан олиб келиб кўрқув суви ичиришган. Ҳушига келган тоғани яна суяб отга миндирганлар-да, кўпқарига олиб чиққанлар.

Ирими шунақа бўлган: ҳушини йўқотган одамни яна қайтариб тўдага солмаса, гаранг ёки жинни бўлиб қоларкан. Арбоб тоға дастлаб ўзини билмай турган, кейин шовқиндан боши очилиб кўпқарига кириб кетган. Шунда ҳеч нарса бўлмагандек, охирги ўлик такани айирган экан».

...Мана, қуёш ҳам кўтарилиб қолди. Тош қотиб музлаган ернинг усти терлашди. От туёқлари изида ҳосил бўлган кўлмакчаларда сув томчилари йилтирай бошлади. Анчадан бери томошабинлар сафидан ўрин олган Арбоб бобо таёғини белига тутиб кўпқаридаштга йўл олди. Уни кўплар танийди, кўплар танимайди. Олдинги шуҳратлар йиллар ғубори олдида хиралашган, кўпқари отлиқ кураш майдони янги-янги қаҳрамонларни кашф этган.

«Ҳамма нарса унутилади, дунё боқий тураверади», деганларидек, кўплаб ҳаяжонлар, кулфат ва шодликлар уммонида тирикликнинг бу унсури ҳам бойиб, тўлишиб, яшаб қолаверади. Аслида кўпқари ҳам халқимиз ҳаётининг бир парчаси, айнан ўзи эмасми?! Қолаверса, ҳаётнинг ўзи катта кўпқари-ку! Фақат имкон ва эҳтиёж даражасида баъзан от бўлса, майдон йўқ, баъзан майдон бўлса, от йўқ. Шунингдек, тирикчилик доволарида бир зум нафас ростлаб, ўз-ўзингга «нима қилиб юрибман?» тарзида савол бериб турганингда, маҳзун туйғуларингни фаромуш қилиб, бир садо қулоққа элас-элас чалингандек бўлади:

— Ҳайда, ЧАВАҒОН! Катта айтаман...

ОЛОВ ВА ОҶАН ҚУШИҒИ

Манқалдаги кўмир чўгланиб ловуллайтиди. Бир мунча бесўнақай омбир тутган уста ҳил-ҳил бўлиб турган темир парчасини сандон устига олиб қўяди-да, ўнг қўлидаги ўн килолик кувал билан ясай бошлайтиди. Омбир учига маҳкам қисилган темир сип-силлиқ сандон устида тез-тез товланади, устанинг онгида акс этиб турган нуха унинг хаёлоти ва нафис ҳаракатлари билан уйғунлашиб, моддийлаша бошлайтиди. Мана, дастлаб узунчоқ тасма ҳосил бўлди, у бўйи ва энига бир оз чўзилди, сандоннинг ўткир қиррасига, эгик жойига қўйилиб, бир неча марта шаклий ўзгаришларга учради ва, ниҳоят, унинг «кифти келишиб», ўроқ ёки пичоқ кўринишини ола бошлади. Бу орада уста бир неча бор темирни гўрада қизитиб олди, унинг билаклари шимарилган, пешонасида тер ялтирайтиди. Қайноқ терлар кўзига тушиб ачиштирмасин учун, пешонасини қийиқ билан танғиб олган. Уста қизитилган темирни сандон устида ҳар оҳангда тоблаб, шакл берар экан, бутун жисми билан берилиб ишлайтиди. Бу меҳнат унчалик енгил эмас. У чуқур нафас олади, ухлайтиди. Обдан ишлов берилган, қўй териси қопланиб ясалган дамнинг гоҳ бир лунжи, гоҳ бошқаси шишади, у ҳаво тўлдириб олиб, ингичка қувурлар—булуллардан ўчоққа пуфлайтиди. Дамнинг тутқичларини қўлида маҳкам сиқиб олган бола курсида омонатгина ўтирайтиди, унинг оёқлари ерга ҳам етмаган. Бироқ у ўз ишини сидқидилдан бажаришга, гўрага ҳавони бир меъёрда юборишга астойдил интилаяпти. Зеро, темирнинг тез тобга келиши бир томонлама унга ҳам боғлиқ. Боланинг мунчоқдек кўзларида олов шуъласи ўйнайтиди, у бутун зеҳнини ишга солиб, дамнинг табақаларини тортиб босади, булулдан гўрага бир меъёрда ҳаво оқади, кўмир чўгланиб ловуллайтиди, унда оҳан парчаси тобга келади...

Темирчилик — одамзоднинг энг қадимги касбларидан. Олимлар кўпинча инсоният тарихини тоғ жисмларидан темир ажратиб олишда ҳосил бўлган лаваларга қараб белгилайдилар. Зотан, аждодларимизнинг такомилга эришуви тош қуроқларининг темир билан алмашинуви-

дан — бронза асридан бошлангани илмий манбаларда қайд қилинган. Бу узоқ, туманли ўтмиш мана, нигоҳимиз қамраб оладиган масофада. Замонавий машиналар, пахта териш комбайнлари, ерларни шудгорлайдиган плуглар тақилган дизель тракторлари ва кўтарма автокранлар қуршовидаги пастак уйчадан сандоннинг бир маромда гурсиллагани эшитилади, ҳаво тўлган дам вишиллайди, манқалда олов ловуллади.

Серсоқол, чорпахилдан келган, қарашлари ўткир уста бир зум нафас ростлаш учун қўлидаги болгани сандон кундасига суяб қўйди, катта омбирни тоғорадаги сувга тикди-да, супага оҳиста ўтирди. Тоғорадан енгил буғ кўтарилди, дам босиб ўтирган шогирд бола ерга сакраб тушди-да, ташқарига йўл олди.

Уста бизнинг қистовимиз билан ўз касбининг сир-асрорлари ҳақида сўзлашга мажбур бўлди.

Халқимизнинг ажойиб одати бор. Бизда касблар авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтади. Чўпон таёғини, поновой супрасини, дурадгор тешасини, темирчи болғасини ўз фарзандига топширади. Фарзанд фақат отасидан қолган асбобларгагина эгаллик қилиб қолмайди, балки у шу касбнинг ўз авлодлари тажрибасида сайқалланган сир-синоатларига ҳам меросхўр бўлади. Темирчиликда пўлатни тобга келтириш, унга сув бериш, «соч оладиган» қилиб ўткирлаш, қировини тўкиш усулларини ўрганиш осонми? Бунинг учун бола бешикдаёқ шунга йўналтирилади, жисмига темир сеҳри, касб меҳри сингиб кетсин деб, унга бот-бот устахона сувидан ичириб туришади.

Қишлоқда темирчилар оиласини ҳамма билади. Оилага бир пайтлар мерос бўлиб ўтган санъат ҳамон ардоқда, ҳали гўрада кўмир ёнмай, сандон қизимай қолган эмас. Уларнинг шуҳрати, обрўси ҳам шундан. Мўйлаби сабза урмасдан, тўнгичи уста номини олди. Унинг ҳунарига одамлар қойил қолишарди. Оиладаги муҳит кейинги фарзандларни ҳам қўли гул қилиб тарбиялади.

Бизнинг суҳбатдошимиз эса насл-насаб жиҳатидан бу оила шажарасига мансуб эмас. Бироқ ҳунар ўрганиш иштиёқининг амалга ошишида бу ҳол таъсир этмади. У шогирд тушди ва темирчилик дўконининг яқинига йўламаган одам моҳир уста бўлиб етишди. Бу касбнинг сир-асрорларини, барча икир-чикирларигача ўрганишида устозлар рағбат билдиришди. Ўзи, тартиб шунақа — дарахт томирлари билан бақувват ва яшовчан бўлганидек, устоз ҳам ўз шогирдлари билан барҳаётдир.

Уста ўзининг ота юрти — Тошқўрғон қишлоғида дўконни юритиш учун кўрган тадорикларини гапириб берди. Кўмир дастгоҳни юритиш учун жуда асқотадиган ашё эди. Темирчиликда тошкўмир ёки тоғларда ернинг юза қисмида сочилиб ётган писта кўмирни ишлатиш мақсадга мувофиқ эмас, у металлни тобдан қочиради. Асосан, гўрада арча, зардолидан тайёрланган кўмирлар ёқилган. Бундай кўмир тайёрлаш учун дарахт ёрилиб, саржин қилиб тахланган, тахламларнинг усти дарахт шох-шаббалари билан ёпилган ва ўт олдирилган. Ёнишдан ҳосил бўлган уюм сув ёки тупроқ сепиб сўндирилган. «Кўмирнинг сув сепиб ўчирилганидан тупроқ сепилгани сифатли, ғовак бўлар эди»,— дейди уста. У яна Ҳисор тизмаларидаги Ирғайлик, Кўмирлик, Арботош дараларида ағнаб қолган қари арчаларни ёқиб, кўмир олишганини эслайди.

Устанинг кўзи пўлатни танлашда ҳам ўткир бўлади. Турли хил жайдари усуллар — синдириш, қизитиб, сувда тоблаш, овозини эшитиш билан металлнинг сифатини беҳато аниқлайди. Ахир афсонавий Жамшиднинг қиличи фақат Исфaxon пўлатидан ясалгани бежиз эмас-да. Одамлар орасида «фалон уста ясаган», деган ибора ва унинг орқасида «яхши» ёки «ёмон» деган мезон турадики, бунинг ўзи ҳар қандай танбеҳдан ёки мукофотдан устундир. Қолаверса, ҳар бир устанинг ўз услуби, қўлининг изи бўлади.

Совғанинг катта-кичиги, яхши-ёмони бўлмайди, дейдилар. Бироқ қандай буюм совға қилиниши одамларнинг турмуш тарзини белгилашда ўзига хос мезондир. Кўп жойларда бир чоғлар эркаклар бир-бирига пичоқ совға қилишар эди. Пичоқ ҳам яроғ, ҳам рўзғор буюми, чўпонлар эса азал-азалдан белларига чиройли қинларда серхашам армоқлар билан безалган пичоқ осиб юришарди. Бу нарса ҳозир ҳам учрайди. Ана шундай ишқибозлар орасида ака-ука усталар ясаган пичоқлар анча таърифли эди. Қолаверса, кўплаб қишлоқлар қатори Тошқўрғонда ҳам темирчи усталарнинг бутун бир сулоласи яшаган. Улар уй-рўзғор буюмларини яшаш, отларни тақалаш, заргарлик билан шуғулланганлар. Колхозларда, албатта, темирчилик устахоналари бўлган. Усталар темирга ишлов беришнинг ўзига хос технологиясини эгаллаганлар, қатъий тартиб ва расм-русумларга амал қилганлар. Олайлик, совға учун тайёрланадиган пичоқнинг таркибий қисмларидан бири бўлган гулбанд тайёрлаш устандан анча маҳорат талаб қилган. Гулбанд

рангли металллар — мис, қўрғошиндан қуйилган. Бунинг учун сапалак лойдан чуқурчалар ясалиб (бу «гилбута» деб аталган), унга мис ёки қўрғошин парчалари солинган ва кўрада юқори даражада қиздирилгач, металл эриган. Эритилган металл махсус тайёрланган мрамр қолинларга қуйилган. Гулбанд «Г» шаклида бўлиб, пичоқнинг тиғи билан дастаси ўртасида ўрнатилган.

Эндиликда бу ишларнинг мазмуни бир оз ўзгарганга ўхшайди. Қўл кучи билан бажариладиган айрим жараёнлар механизациялашган. Жумладан, электр болға ўрнатилган гўрага ҳаво вентиляторлар орқали келади. Уста ва шогирдлар қишин-ёзин деҳқонларнинг ташвишига шерик. Улар ясайдиган буюмлар рўйхати ҳам анча кенгайиб қолди. Устахонада плуглар учун лемихлардан тортиб, бегона ўтларни чопишга тешалару. тут қирқишга дасткаллагача ясалади. Дўконда ҳар донм иш авжида, ҳатто баъзан дам олиш кунларисиз ишлашга тўғри келади.

Мана, машиналарнинг қудратли моторлари ғувиллаб ишлаб турган ҳовлининг бир четидан болганинг бир меъёрдаги «тарак-тараки» эшитилади. Бу вазмин садó хотирада ўтмишни, бугун ва келажакни жонлантиради. Беихтиёр шундай мулоҳазага борасан, киши: “Темирчиликнинг боқий анъаналари қанчалик сақланиб қолаяпти? Оҳанда ҳаёт қўшиғини муҳрлаётган устанинг муносиб издошлари борми?”

Аслини олганда устанинг қўлидан чиққан қулинг ўргилсин буюмлар ҳамон инсон ижодкорлигининг, заковатининг тимсоли бўлиб қолаверади. Шундай экан, манқалда олов мангу ловуллайверсин!...

УМИДЛАР ҚУРШОВИДАГИ МАЙСА

— Ҳамсая хола, ҳой ҳамсая хола, эшитдингизми, кеча қурбақа қуриллади?!

— Улай сенга, қақажон, эшитмабман, эшитсам Ҳаққулжонимга атаб тугун боғлардим.

Сумбулсоч, сулудан-сулув келинчакнинг ўз қўшниси — кенгурудек ёлғиз арзандасини доим опицлаб юрувчи, ғариб кулбасида бир нави кун ўтказаётган жувонга унинг зулмат дунёсини ёруғ қилиш учун айтган суюнчиси тонги шабада каби бутун қишлоққа тарқалади. Дилгирлик билан фалакнинг тўрт бурчидан баҳор дарагини кутиб ётган илҳақ кўнгиллар уйғонади. Тоғлар қуршовидаги қишлоқ пойида ёмғир сувларидан ҳосил бўлган кўлмакдан эшитилган овоз билан қаҳратон совуқнинг ҳужум қилиши ҳақидаги ваҳималар тарқалади, тирқишлар очилади.

Қурбақа сас берибдими, энди аёз бўлмайди. Одамзот қанча закий ва ақли тошни ёрадиган бўлмасин, об-ҳавонинг раъйини табиатнинг ана шу бадбашара махлуқичалик аниқ билмас экан. Тоғликлар неча юз йиллар давомида бу кароматга тўла ишонч ҳосил қилганлар. Гарчи кунлар исиб, ердан ҳарорат кўтарилиб қолганда ҳам:

— Қурбақа қурилладими? — деб сўрашади.

Ҳеч ким буни тасдиқламаса:

— Ҳали бир балоси боров — деб қўйишади осмонга қараб. Ростдан, бир-икки кун ўтказиб, шундай аёз ёки қор бостириб келардики, ҳамма яна қиш кўрпасига ўзини урарди.

Бугун эса чинакамига кўклардан мужда келди. Худди шунини тасдиқлагандек, осмонда бир парча ҳам булут йўқ, қушлар настилаб учмоқда. Ҳадемай шаррак (тарнов)лардаги музлар кўчди, жилғаларни қор сувлари тўлдирди. Баҳор ўз салтанати билан бостириб, кириб кела бошлади.

Ана шундай ёруғ наҳорлардан бирида қоқсуяк момолардан серғайратлисиз кўнглига яқин ҳамсоясига лаб ёрди. Иккала кампир ҳеч кимга билдирмай тугунда асраб юрган оқ бугдойдан нишаки қўйдилар. Уни ўз та-

баррук қўллари билан ўстириб, сумалак пишириб, болаларининг оғзига тутишни ният қилдилар.

Сумалакка тайёрланиш билан боғлиқ удумлар бир талай. Агар буни ҳар бир қишлоқ, гузарда қандай тарзда бўлиши жамланса, катта китоб юзага келади. Шу ҳақда ўйлаб, хаёлда болаликнинг ола-чалпоқ тасаввурлари жонланади, уларни хотира кучи билан тиклашга уринамиз. Бироқ бу осон эмас, тасаввурлар қоришиб кетган, бунинг устига бу юмушнинг миридан-сиригача яхши биладиган момоларимизнинг қўллари дунёдан ўтиб кетишган, борлари эса узоқда. Шунда беихтиёр удумларимизни яхши биладиган кишилар ҳам ганимат эканлиги, уларнинг тажрибасини ўрганиб, қоғозга тушириб, келаси авлодларга етказишни таъминлаш ҳам дарахт экиши ёки ариқ қазишдек келажак олдидаги қарз, савобли юмуш эканини кўнгил уқтиради. Биз халқимиз ўтмишини буюк деб тўла ҳуқуқ билан мақтанаяпмиз, мабодо унинг белгиларини, унсурларини ҳар бир увоғигача сақлаб қололмас эканмиз, бу чўққининг бўйи пасайиб кетаверади...

Менинг тасаввуримча, нишаки учун қанча миқдорда қандай буғдой танланиши, унинг ҳафтанинг қайси кунда бостирилишида ҳам ўзига хос тартиблар бўлган ва бунда чуқур маъно мужассам. Ёки ўша буғдойнинг аталиши (нишаки» деганимиз «ниш уриш» сўзидан бўлса керак) ҳам турли ҳудудда турличадир. Кейин, бу тadbирлар жуда эҳтиёткорлик билан, сир тутилиб олиб бориларди. Албатта, бу ҳолни тушуниш мумкин — удумларимизнинг асосида поклик, озодалик, батартиблилик сингари нурли тилаклар, талаблар мужассам бўлган. Кўпчиликдан сир тутилишини ўша йиллардаги таъқиблар туфайли, деб тушуниш мумкин. Момоларнинг бундай ташаббусини энг яқин келинларидан бошқа ҳеч ким билмаган. Нишаки солинган карсон ҳам хилват жойда турган, иложи борича бу хонага бегона одамлар киритилмаган, акс ҳолда майса секин ўсади ёки қовжираб қолади, деб ирим қилинган. Майсани парваришлашнинг сирларни ҳам бир жаҳон. Мабодо, унга амал қилинмаса, буғдой моғорлаб ёки чириб кетган.

Айниқса, сумалакни тайёрлашнинг маънавий томонлари, уни халқимизнинг феъл-атвори, табиатини тасаввур қилиш, тушунишдаги аҳамияти беқиёс. Баҳорнинг, Наврўзнинг шоҳона таомини ҳозирлаш бир нечта қўшчиларнинг ҳамжиҳатлигида амалга оширилган.

...Беллари букчайиб, кўзларидан нур кетган момолар

шу дақиқадан бошлаб серғайрат бўлиб қолишди. Ҳар куни офтоб кўтарилганда, деворнинг икки тарафида безор мусичалардек бўйинларини ичкарига тортиб узоқ вақт туриб олиб, нималар ҳақидадир куймаланиб, пичирлашганча гаплашишар, ўзларича ҳовлининг турли бурчакларига, дарахт тагларига бориб, қандайдир режалар тузишарди. Анча мулоҳазадан кейин бу сирдан Ҳаққулнинг онасини ҳам воқиф қиладиган бўлишди. Билагги бақувват, нишакини ухурда туйиб, элакдан ўтказади. Қозонда сумалакни ковлашга ҳам қорувли. Шу билан бу ёш жувон юрагидаги ҳасрат кўланкалари ҳам қувилди, у ҳам ёруғ туйғуларга ошно бўлиб, арзандасининг бир кун кўркам йигитга айланиши, шундан кейин қийноқлардан опичлаб ўтган онасига олиб келадиган хуш замонлари ҳақида ойдин хаёллар сура бошлади. Сумалак баҳонасида қўшниларнинг хонадонларига файз оралаб қолди. Гина-кудурат, хижилликлардан фориғ бўлган кўнгилларга баҳор, янги кун нафаси кириб кела бошлади.

Бугун ҳамсоялар ҳар кунгидан ҳам серҳаракат бўлиб қолишди. Қанчалик босиқ бўлишга ҳаракат қилинмасин, гоҳ тоғора тарақлаб ерга тушиб кетар, гоҳ болажонлар чинқириб уйни бошига кўтаришарди. Эркаклар ҳар доимгидан кўп ўтинни майдалаб гузарга чиқиб кетишган, қаллиқлари ва онажонларининг бугунги шаҳдига улар ҳам қойил эди. Ниҳоят, нишаки тобига етган, ундан сумалак тайёрлаш фурсати келган эди. Бу ёғига жуда катта ғайрат, куч талаб қилинади. Худо хоҳласа, неча кундан бери умид кўзини ўзига қаратган майса тонггача сумалакка айланади.

Кайвони момо ботинда Яратганга, пайғамбарларга ҳамду санолар ўқиб, ўттиз малакнинг ҳаққига дуо қилиб, кўкатга тиғ урди. Пайваста кўкарган буғдой ниҳоллари оз-оздан қирқиб олинарди-да, ўхурда туйилиб, шарбати ажратиларди. Келинлар, яна таклиф қилинган қўшни опалар роса ғайрат қилишди. Иш қанча тигиз бўлмасин, эҳтиёткорлик унутилгани йўқ. Эшик ичкаридан занжирланган, катта келин дәрвозага ҳам кўз-қулоқ бўлиб турибди. Қишлоқ шўросидан ёки колхоздан биронта «катта» хабар топиб келаётган бўлса, масаллиқларни қаерга яшириш чоралари ҳам кўрилган. Ахир бурноғи йили нари гузарлик Қулфиной амманинг сумалак осилган қозонини тепиб ташлаганлари, ўзини ҳам олиб-бориб келганлари эсларида-да. Ушанда Ҳожи бобо оқ соқолинию имонини ўртага солиб ажратиб олиб қолган-

ди. Бундай кунни... бандасига бегона қилсин. «Сумалак—эскилик сарқити» эмнш.

Қандай кунлар бошимиздан ўтмади? Ушандай тақиқларнинг моҳияти ҳақида у пайтлар ўйлаб кўриш мавриди бўлмагандир. Энди истиқлол гурури билан мушоҳада қилиб кўрсак, бундай хатти-ҳаракатлар миллат дараҳтини қуритиш учун ўйлаб топилган экан. Томирлари қирқиб болилаверган дарахт бир кун қуриши шак-шубҳасиз бўлганидек, анъана ва удумларидан йироқлаштирилган миллат ҳам қиёфасини йўқотиб, шунчаки оломонга айланиб қолар эди. Бу ҳақиқат бошимизда ҳукмронлик қилган «катта сға»ларга аниқ бўлган ўша йилларда. Фақат сумалак эмас, жувоз, чарҳ, тегирмон, мис офтобалар, шам фонуслар, ярғучоқ, ҳалложилардан фойдаланиш, ўрмак тўқиш, эски китобларни ўқиш, халқ кўшиқларини куйлаш ҳам тақиқланган эди. Аммо Оллоҳ берган кўнгил майлларини, ўз туп ёзган заминга садоқатни занжирбанд қилиб бўлмас экан. Мабодо, қўлоёққа кишан солиниб, бошда зулм қамчиси ўйнаганда ҳам, тилда бўлмаса-да, дил билан боқий ҳақиқатлар тасдиқланаверади.

Кун бўйи келиноийлар сумалак ташвишида бўлишди. Офтоб ботиб, тун чўкканда ҳам юмуш адо бўлмаганди. Бу вақтда катта қозон остида арча, зардоли ўтинлари ёнар, бугдой майсасининг шарбати бугдой уни билан омухта бўлиб, тобора қуюқлаша борарди. Болалар уйқуга кетган, эркаклар ҳам мудрай бошлади. Ниҳоят, борлиққа сукунат чўкди. Фақат хира чироқ нурлари ёритиб турган, ўртадаги ўчоқда гуриллаб олов ёнаётган хонадон бедор. Худди ривоятларда сўзланганидек, элга Наврўз насибасини улашишга аҳд қилган малаклар қозон бошида парвона. Яллуғланаётган чўғ, тараляётган ёқимли, тетиклантирувчи бўй, тун зулмати ошуфта дилларда ҳислар қўзғайди, тилга қўшиқ келади:

Олмали боққа кириб шафтолини ерму киши,
Ўз ёри уйда қолиб, бегонани дерму киши.

Худди ҳар бир қишлоқда сумалак билан боғлиқ удумлар бўлганидек, ҳар бир қишлоқнинг ўз ўланчилари, ўз қўшиқлари бўлган. Таажжубки, қуйида келтирилаётган қўшиқни бизнинг қишлоғимиздаги ҳар қандай аёл биларди. Бу бир томондан ҳайратлантирса, иккинчи тарафдан, унда тилга олинган тарихий атамаларнинг сирини изоҳлашга ақлимиз ожизлик қилади:

Ҳожи номардди (р),
Тошқўргоним баландди (р),
Тошқўргондан мен ошай,
Турли ипак мен эшай.
Турли ипак — тугунчак,
Моҳларойим — келинчак,
Моҳларойнинг зулфи бор,
Дарвозанинг қулфи бор.
Дарвозани очинглар,
Қизил гулни сочинглар.
Қизил гул тера-тера,
Қанотларим қайрилди.
Қанот беринг, учайлик,
Оқсаройга тушайлик.
Оқсаройнинг оқ тоши,
Янгамнинг қалам қоши.
Янгамсан-а, янгамсан,
Қирқ игнани синдириб,
Ҳалиям чевар бўлмабсан.

Яна байт айтилди, яна ўлан янгради. Айниқса, ўртанча келин даф (доира)ни олиб «Гижжа ваттон»ни чалганида, унга Ҳаққулнинг онаси хиром қилганида, ҳамма дилдан яйради. Тонг бўзаравериб, сумалак тайёр бўлди. Учоқ тагидаги чала ёнган ўтин (чичола)лар тортилди, ҳамма ўтирган ўрнида бир зум пинакка кетди.

...Улкамизда умумхалқ байрами сифатида кенг нишонлаш анъанага айланиб бораётган Наврўзнинг фараҳли нафаси кезиб юрган хиёбонлардан ўтганда, ҳаёт завқига тўлиб-тошган юртдошларнинг дил сўзларига қулоқ тутганда, ана шундай хотиралар ёдга тушади. Ушандай ҳадик ва қўрқинч ила тонг оттирилган кунларга кўп бўлгани йўқ. Агар кўнгилда оғриқ қўзғовчи кечаги кун манзаралари бугунги доруломон айёмларга қиёсланса, қанчалик юксакликка кўтарилганимизни англаб олиш осон бўлади. Ростдан ҳам, таъқибга учраб, йўқотишга маҳкум қилинган ғурур билан бугун давлат даражасида ардоқланиб, бошга кўтарилган, бутун дунёга кўз-кўз қилинаётган қадрият ўртасидаги масофа кўзга кўрингулик.

Удумларимиз худди халқимизга ўхшаб хокисорона, камтар, камҳашам. Эҳтимол, уларнинг жаҳоний қиммати ҳам шундадир. Биз истиқлол туфайли ўзлигимизга қайтдик. Бу кўп ҳолатларда, жумладан, бой маънавиятга эгаликка дахлдорликда кўзга ташланади. Шунингдек, бу улкан масъулият ҳамдир. Масъулиятнинг би-

ринчи талаби эса удумларни, анъаналарни аслича, софлигича сақлаб қолишда бўлса керак. Улар «халқаро тажрибалардан, замонавийлаштиришдан» қанчалик йироқ бўлса, шунчалик боқийлик ва ўзига хослик кашф этади. Шу истак илинжида баъзи унсурларни эсладик. Зеро, умуминсоний маданиятга ўзига хос қиёфада кириб бориш бу улкан хазинани бойитади, холос.

Бизнинг порлоқ умидларимиз ҳам худди баҳорни бошлаб келувчи даракчи яшил майсага ўхшайди. Бу умидлар азалий ва мукамал турмуш тарзи чигириқларидан ўтиб, жамиятти улкан ютуқлар сари бошловчи куч-мадорга айланиши тайин.

БАҒРИ ЧҮҒЛИ ҚАДРДОН*

...Унинг бир ўгли сотқин чиқди ва шу туфайли ўз қўли билан ўлдирди. Иккинчи ўгли эса душман билан олиша-олиша кўз олдида маҳв бўлди. Асосий кучларидан ажралган баҳодир қуршовда қолди. Бироқ сўнгги нафасда Оллоҳ мададкор бўлиб, уни чирмаб олаётган тўр ситилиб, нажот йўли очилди. Қирғоқда бекитиб қўйилган қайиққача етиб олса, бас, қутулиб кетади. Душман ҳам изма-из от қўйиб келаяпти. Унинг тулпори бақувват, тутқич бермайди. Мана, дарё ҳам кўриниб қолди. Шу пайт шамолдай елиб бораётган одам остидаги отнинг бошини шарт бурди-да, ҳайқириб ўзини ёв тўрига урди:

— Душманга трубкамини ҳам бермайман!

Унинг ёнидан қадрдон буюми — махорка чекадиган «папируска»си тушиб қолганди...

Албатта, Тарас Бульбани поляклар тутиб олдилар ва ҳаммага кўринадиган тепаликдаги дарахтга парчинлаб михладилар-да, ёқиб юбордилар. Олов унинг жисмини кул қилди, бироқ мағрур руҳи барҳаёт яшамоқда. Тарас Бульба — миллат фахри, ғурурнинг тимсоли бўлиб қолди.

Худди тарёк ичгандек гиёҳвандларча яшаган туновги кунни мангу тарасларнинг озод руҳи назаридан ўтказар эканмиз, «менинг унга не ақраболигим бор», деб тайсаллаймиз-да, ўзимизни кавакка уриб кетгимиз келади. Ужар нигоҳларни қўлимиз билан ёпмоқчи бўлиб, дастимизни кўтарсак, бармоқларимизга нимадир илашади. Фаромуш зеҳнда ибтидоий бир ҳис уйғонади: «Менинг ҳам... мўйловим бор экан». Ва худди тарбиялаганларидек, худбинлик ғулу қилади: «Ўстирсам, Тарасникича бўлар». Ё насиб, ҳозирча эса тажанг шоирга қўшилиб иҳраймиз: «Эҳ, сиз носқовоқни ташлаб қочганлар!» Ҳа, ниҳояти иҳраймиз, бетобнинг нафасидек лахтак сасимиз эса ҳатто ёнгинамизда турган сур биродаримизгача ҳам етиб бормайди. Бунчалар олис бу яқин масофа. Бунчалар қўзғалмас бу оғир тош! Илтижолар нечун! Нега қон қусмаймиз, нега ўтга урмаймиз ўзимизни, ёнмаймиз? Ширин туюлмай қолсин-да бу чучмал ҳаёт!

* Мақола 1991 йилнинг япварида тайёрланган. (*Муҳаррир*).

Шафқатсиз реалист Николай Гоголь Ўрта Осиёда бўлмаган ва унга ҳадя этилган умр чегараси бизнинг кунларимизгача чўзилмаган. Мабодо шу икки ҳол истисно бўлганда: «Олга!»—бу сўзни халқ қалбига етиб борадиган қилиб ким айтади?»—дея ҳайқирган ватанпарвар санъаткор, эҳтимол, осилишга қўлида арқони билан бораётган қавм тимсолини яратган бўларди.

Балки ҳар нарсани илоҳийлаштиравермаслик, ҳаммаси устида кўз ёш тўкавермаслик лозимдир. Ахир фасллар алмашар, кеча ўрнини кундуз олаверар экан, нималардир четга чиқиб, янгилари майдонга тушиб туриши табиий...

Миллий кутубхонамизда икки кун-чошгоҳгача китоб титиб, илмий изланишларда уқувсизроқ бўлиб қолаётганимни сезишдан ташқари, бир ҳақиқатга такрор иймон келтирдим: одамийликнинг боши маърифат экан. Маърифатдан бошланган дарё инсонни Эркинлик водийсига олиб чиқади, бу ерда Озодлик нашъасини сургач, Мустақилликка интилади ва эришади. Мен сандални синдирган, жувозга ўт қўйган, аравани ёқиб, оловида исинган халққа мансубман ва аждодимни фақат маърифатсизликда, жоҳилиятда айблайман. Наҳот ҳаммасидан воз кечиш, мосуво бўлиш шунча осон эди, гўё касалланган тишни туфлаб ташлагандек (ҳолбуки, тиш туфлаб ташланмайди, уни биров суғуриб олади).

Фатво берган ўшаларми — боболаримизнинг муборак соқолларидан юлқилаган, табаррук саллаларини бўйинларига чирмаб судраганлар?!

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»дан кўчирма: «Сандал хонанинг чеккароқ ерига қурилган чуқурча, унга қўйиладиган пастак курси ва устига ёпиладиган кўрпа, маҳаллий иситиш қурилмаси» (2-жилд, 18-бет).

«Ўзбек совет энциклопедияси»дан: «Сандал, танча — маҳаллий иситиш воситаси. Ўтмишда Ўрта Осиёда, шунингдек, Афғонистон, Эрон, Туркия ва бошқа шарқ мамлакатларида (ўтроқ аҳоли ўртасида) кенг тарқалган. Сандал учун хонанинг бир четига чуқурча қазиб, ичи махсус шаклда ишланиб сувалади. Унга курси ўрнатилиб (хонтахта), усти кўрпа билан ёпилади. Кўмир ёки саксовул чўғи билан иситилади. Сандал атрофида оёқ-қўллар узатиб ўтирилади, кўп ҳолларда сандал оёқнинг шамоллашига ва ис тегишига ҳам сабаб бўлган. Ўрта Осиё республикаларида замонавий иситиш туфайли сандалга айтарли эҳтиёж қолмаётир» (9-жилд, 488-бет).

Мазкур шарҳда сандалга нисбатан салбий муноса-

бат ифодасини сезиб олиш қийин эмас: у «оёқнинг шамоллашига ва ис тегишига ҳам сабаб бўлган». Бундай дардга чалинганлар «замонавий иситиш воситалари» қуршовида яшаб, сариқ билан оғриганлардан кўп-озлигини статистика аниқлар. Бир нарса нақд эдики, бизнинг ўзлигимиздан маҳрум қилмоқчи, ўқ илдиз атрофида томирчаларни қирқиб, дарахтимизни қуритмоқчи бўлган босқинчиларга шунинг ўзи кифоя эди. Сандал ҳам бошқа жуда кўп қадриятларимиз қатори «эскилик сарқити» деб эълон этилди ва унга қарши салб юриши бошланди. Ҳозиржавоб болалар шоири «Сандал ва печка» деган шеър ёзди, у дарсликларга киритилди, ўқувчилар ёд олиб, сандалдан фойдаланганларни масҳара қилишди.

Во ажаб, шунча маломатга қолган «эскилик» нима экан? Бу сўз тўғри маъносиди қўрқинчли эмас, у «янгилик»нинг дояси (ҳар қандай янгилик унутилган эскиликдир). Бироқ унга кишини гижинтирадиган «сарқит» сўзи қўшилгач, рақиб қўлидаги ширин оғуға айланган. Аслида сандални ўтмиш мероси, деса ҳам ҳеч кимнинг асакаси кетмасди. Ўўқ, унда мақсадга эришиб бўлмайдиди. Инсоф билан тош қўйсақ, «эскилик сарқити», «ўтмиш мероси» — бу маданият, яъни авлод-аждодаларимиз яратган ва бизга қолдирган жамики бойлик, бизнинг ўзлигимиз, кеча ва эртаимиз.

Кўз олдимида лугат ва қомусда таърифланган ёғоч буюм турибди. Ниҳоятда дилга яқин ва қадрдон. Устига ёпилган кўрпаси билан яна ҳам мўътабар ва азиндек. Унинг тарҳини ким чизди экан, дастлаб қайси моҳир қўл унга сайқал берди? Китоблардан бу ҳақда маълумот излаб бошим айланди. Ростини, саволларга жавоб топиш учун бутун инсоният тарихини тит-пит қилиш керак экан. Ахир бир олим «Тошнинг учи силлиқланиб қурол ҳолига келгунча одамзоднинг миллион йиллаб умри ўтган», деганида нақадар ҳақ экан. Бир бармоқ нишораси билан иргитиб юборилган ўша «эскилик» бир нечта авлоднинг, йиллар ва асрларнинг ижоди эканини тан олайлик. Шунда йўл қўйилган гуноҳнинг азимлигию савобнинг нақадар ушоқлиги аён бўлар.

Елена Евдокимовна Неразик деган олима «Сельское жилище в Хорезме (I—XI вв.)» номли китоб ёзган экан. Унда сандал махсус тадқиқ қилинмаган (бундай махсус тадқиқотга кўзим тушмади. Ҳатто Ф. А. Брокгауз ва И. А. Эфронларнинг машҳур «Қомусий лугат»ида Волга бўйидаги Сандал кўрғони, ранг берувчи сандал

дарахтлари ҳақида маълумот бору, бизнинг сандалимиз ҳақида ҳеч вақо йўқ). Бироқ китобда сандалга эҳтиёжнинг ва ўзининг пайдо бўлиши билан боғлиқ кўп қизиқ тафсилотлар келтирилган. Улар гувоҳлик берадики, одамнинг шир яланғочлик давридан ҳозирги юксак ривожланган босқичигача тараққиёт йўли қанчалар мураккаб ва узоқ бўлса, иситиш воситаси сифатида сандалнинг турмушга кириб келиши, сингиши, қадрдонлиниб қолиши шундай тарихга эга. Олима эрамизнинг дастлабки асрларига хос Тупроқ қалъа, Говур қалъа, Жанбас қалъа изларини археологик тадқиқ қилиб ёздики, у пайтда турар жойлар жуда ибтидоий қурилган, ҳатто симметрияга эътибор берилмаган экан. Бир хонадонда ерда қазилган учта ўчоқ ўрни сақланган. Деворларига чапланган лойда қурум излари бор. Уларнинг иккитаси олдинроқ ва бир вақтда ковлангани сезилиб турибди. Учинчиси кейинроқ ковланган (эҳтимол, ўша аждодимизнинг болалари кўпайиб кетгандир). Хонанинг шарқий қисмида жойлашган бу ўчоқларни олима уйни иситиш учун ясалган деб изоҳлайди. Ҳовлига чиқиш тарафининг қаршисида овқат тайёрланадиган ўчоқлар жойлашган. Хонанинг ғарбий қисмида хумлар қўйилган чуқурчалар бўлган. Албатта, бу даврдаги ибтидоий ақл сандални кашф қила олмасди. Китобда орадан 700—800 йиллар ўтгач, уй-жойлар бироз такомиллашгани, Аёз қалъа харобаларида суна излари топилгани ёзилган. Буюк хоразмшоҳлар даври (XII—XIII асрлар)да маиший ҳаёт анча изга тушган, турар жойлар мукамаллашган. Олима уй ичида ташноб бўлганини, унга тош плиталар ётқизилганини, плиталар олти қиррали нақшлар билан безатилганини ёзади. «Хонанинг ташноб ва идиш (балки ювинишга мўлжалланган) турган қисми ёғоч ходачалар билан ажратилган»,— дейилади китобда. Балки шу даврларда ўчоқда чўғни сақлаш ва унинг устини ёғочдан ишланган буюм билан ёпиш, кўрпа билан ўраш фикри туғилгандир. «Уй ўчоғи оила фаровонлигининг рамзи бўлган»,— дейди олима аждодларимиз эътиқодини шарҳлаб. Хуллас, сандал ҳам қадим тарихимизга эш, шак-шубҳасиз халқ маданияти обидасидир. Ҳолбуки, маданиятга дахлдор бўлса, отнинг тақаси ҳам қадрлидир.

Истеъфодаги подполковник, фан номзоди, хизмат кўрсатган врач Зикрилла Эгамбердиев ҳам шу фикрлар: 77 баҳорни қаршилаган нуроний отахон 35 йил реентген аппаратида барқарор ишлаётган, тиббиётнинг

турли масалалари бўйича қизлари Замира опа билан ҳаммуаллифликда ва ўзлари кўплаб мақолалар рисо- лалар яратдилар. Ҳаётнинг баланд-пастини кўрган бу нуроний отахон унинг баъзи талатўплари ҳа- қида ўқиб гапирадилар. Ахир авлодлар қалбида ўтмишга нафрат уйғотиш амалда ўғилни отага қарши тезлаш эмасми? Ҳарб ишларидан бўшамайдиган йигитни падари бузруквор қошига таклиф қилади-да, энг қисқа оятни ўргатади. Бунга икки кун кетади. Бу ота умрининг шоми, сўнгги кунлари эди. Рухини шул оят билан йўқлаб туришини, фарзанднинг ибодати ҳам- мадан афзал эканини васият қилиб оламдан ўтади. Пиллар хотираси Зикрилла отани ўксинтиради: афеус ва надоматлар бўлсин ўша кунларга. Қиш қаҳрини енг- ган, инсонни бағрида сақлаган танчада нима гуноҳ бор эди? Маълумки, барча асаб тугунлари оёқда жамлан- ган. Оёқ чўғ ҳароратида тобланса, бутун вужудга ҳа- ловат етади, радикулит, ревматизм, томир кенгайиши, бўгинларда туз йиғилиши каби касалликларни даво- лайди. У тайёр грелка, сауна. Қор гупиллаб ёғиб турган- да ҳам олди очиқ айвонда оёқни танчага тиқиб, бема- лол ўтираверишган, тунаб ҳам қолишган. Ёки дилдираб турган камбағални бола-чақаси билан совуқдан шу сандал асраган-да! Демак, сандал—саломатлик дастёри, камбағалнинг «дўсти» бўлган.

Аждодларимиз турмушини сандалсиз тасаввур қилиш қийин. У ҳатто муқаддас ашё даражасига кўтарилган. Узун тунлардаги қиссахонликлар, жонон суҳбатлар сандал атрофида бўлган. Келин уйга илк қадам қўйган- да уни сандал тўрига ўтқазганлар. Азиз меҳмонни сан- далга таклиф қилганлар. Сандал бор уй энг обод ва гавжум жой бўлган. Қолаверса, сандал атрофида бош- ланган севгининг синовлардан ўтиб, севишганларнинг муродига етгунча бўлган ойлари, кунлари ошиқ қалб- ларнинг энг гўзал дамлари бўлган. Яъни миллий удум- ларимизда фотиҳа қилинган йигит билан қиз шартли ажратилганлар, кечагина сандалда ёнма-ён ўтирган бир жуфт ўспирин бир-бирларига «бегона» бўлиб қолганлар. Уларнинг яна сандал атрофида учрашишлари эса бош- ларининг қовушгани рамзи бўлган. Демак, сандал — ошиқлар меҳроби, дилларни боғловчи робита.

Тошкентнинг Лангар маҳалласидаги сомонбозорда дурадгорлар билан узоқ суҳбатлашдим. Сермулозамат, дилкаш усталар ўз қуввайи ҳофизаларига суяниб, тан- чанинг ясалишини майдалаб тушунтирдилар. Шавққа

тўлиб, чўғ солинадиган чуқурчасининг «мусулмон ғишт»-дан ишланиши, оёқ қўйиладиган пастки қисмига тахта қоқилиб, офтоба, чойдишга жой қўйилиши, ҳаммадан ўрик билан тутнинг чўғи яхши бўлиши, бойлар нуқул саксовул чўғида тобланишларини роса гапиришди. Уларнинг ҳикоясидан, сандал бир вақтда мураккаб муҳандислик қурилмаси бўлишидан ташқари, халқ турмушининг жуда кўп ҳикматларини ўзида жамлаган хазина деган фикрга келиш шубҳасиз. Яна унинг номӣ (сандал, танча) манқал сўзи билан қофиядошлиги ва бошқалар ҳам мулоҳаза учун анча дастур беради.

...«Нимани топдим сени йўқотиб?» Худди борлиқ ва йўқлик каби икки қутб — йўқотмоқ ва топмоқ тамойиллари тарозига қўйилса, 70 йилда халқимиз нуқул йўқотиб, воз кечиб келган. Биз ўша «эски»ликлардан узоқлашиб, уларни олис ғубор ичида кўра бошладик. Фозил кишилардан бири араванинг турлари (четан арава, қўқон арава, редавон, абтиқашқа)ни айтиб қолса, биз тингловчилар лол бўлдик. Хайрият, жузъий йўқотишлар изидан келаётган бало — бутунлай йўқолиш рўй бермасдан мангу руҳ қайтди. Умидларимиз ундан, илтижоларимиз унга. Менинг таъналаримни ҳам маъзур тутсин ва ўзи айтсин, ўргатсин: «Нажот қайда?»

Безовта қалб деворларига эса муқаддас аъмол йўлида бесару сомон кетган аллакимнинг нидоси туртинади: «Халқим, барибир буюксан!»

МУНДАРИЖА

Кўшкар	3
Олов ва оҳан қўшиғи	14
Умидлар қуршовидаги майса	18
Бағри чўғли қадрдон	24

Бадиий-публицистик нашр

ҲАКИМ САТТОРИЙ

ЎЗЛИК СУРАТЛАРИ

Тошкент «Маънавият» 1999

Муҳаррир Р. Қобулова
Бадиий муҳаррир С. Аъзам
Тех. муҳаррир Т. Золотилова
Мусаҳҳиҳ С. Абдусаматова

Тиражга берилди 13.09.99. Босишга рухсат этилди 07.10.99. Бичими 84×108¹/₃₂. Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли б. т. 1,68. Шартли кр.-отт. 1,89. Нашр т. 1,46. 3000 нусха. Буюртма № 307. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Шодлик кўчаси, 6. Шартнома 19—99

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Тошкент китоб-журнал фабрикасида чоп этилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1-уй. 1999.

С 33

Сатторий Ҳ.
Ўзлик суратлари.—Т.: «Маънавият», 1999.
— 32 б.

ББК 63.3 (5У)